

An Explanation of Moral Training of Children in the Second Seven-Years phase on the Basis of Islamic Teachings

Asghar Nikhoomanesh *

Mahshid Izadi **

Hojjatollah Rafiei Shamsabadi ***

Najmeh Vakili ****

Abstract

This research is aimed at explaining the method of moral training in the second seven-year phase based on Islamic teachings. Islam has the best educational method for human excellence which must be known and applied. These methods are visualized in the Holy Qur'an and in the lives of the infallibles (AS). Due to the natural need of man to God and the misleading directions in man's movement in the divine route, a special attention to Islamic education is essential. Qualitative analytical research method is used along with note taking and the data analysis. Findings indicate that diverse and effective methods are provided by Islam for educating individuals, and the infallible Imams (AS) began to train their children from childhood. The results also reveal that training is the most important component of excellence. While dealing with children, instructors must use Islamic methods for training the children in the heavenly path. The research covered seven Islamic methods including prayer, greeting, practical invitation, commitment to promises, compassion, taking care of prayers, and meeting righteous people.

Keywords: *Training, children, the 2nd seven-year phase, Islamic teachings.*

---

* PhD candidate in the philosophy of education, Islamic Azad University of Central Tehran
nicu22@iran.ir

** Corresponding author: Assistant professor at the Department of Educational Sciences,
Faculty of Psychology, Islamic Azad University of Central Tehran, Iran
dr.izadi.mahshid1452@gmail.com

*** Assistant professor at the Department of Islamic Education, Faculty of Humanities,
Islamic Azad University of Shahr Ghuds
rafiei1367@gmail.com

**** Assistant professor at the Department of Educational Sciences, Faculty of Psychology
and Educational Sciences, Islamic Azad University of Roodehen, Iran
najmeh_vakili@yahoo.com

تبیین روش تربیت اخلاقی کودک در هفت سال دوم براساس تعالیم اسلامی

مهشید ایزدی **
نجمه وکیلی ***
پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۶/۱۷

اصغر نیکومنش *
حجت‌الله رفیعی شمس‌آبادی ***
دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۴/۲۹

چکیده

هدف این مقاله، تبیین روش تربیت اخلاقی کودک در هفت سال دوم براساس تعالیم اسلامی است. اسلام بهترین روش‌های تربیتی برای تعالی انسان را دارد که باید شناخته و استفاده شود. این روش‌ها در قرآن و زندگی معصومین(ع) تبلور یافته است. باتوجه به نیاز فطری انسان به خدا و گمراهی‌اش از مسیر الهی، ضرورت ایجاب می‌کند که به تربیت اسلامی توجه ویژه شود. روش تحقیق کیفی تحلیلی بوده و از طریق فیش‌برداری داده‌ها جمع‌آوری و تحلیل و بررسی شده است. یافته‌ها حاکی است که در اسلام روش‌های بسیار متنوع و مؤثری برای تربیت افراد وجود دارد و معصومین(ع) تربیت فرزندانشان را از کودکی شروع می‌کردند. نتایج تحقیق بیان می‌دارد که تربیت مهم‌ترین عامل تعالی است. دست‌اندرکاران تربیت ضمن اهمیت دادن به دوره کودکی باید از روش‌های اسلامی، متناسب با شرایط کودک در جهت الهی‌کردن او استفاده کنند. در مقاله حاضر هفت روش دعا، سلام‌دادن، دعوت عملی، عمل به وعده، ملاحظت، اهمیت‌دادن به نماز و هم‌نشینی با صالحان که از روش‌های اسلامی است، مورد بررسی قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: تربیت؛ کودک؛ هفت سال دوم؛ تعالیم اسلامی

* دانشجوی دکترا، گروه فلسفه تعلیم و تربیت، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران nicu22@iran.ir

** نویسنده مسئول: استادیار، گروه علوم تربیتی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

Dr.izadi.mahshid1452@gmail.com

*** استادیار، گروه معارف اسلامی، واحد شهر قدس، دانشگاه آزاد اسلامی، شهر قدس، ایران

rafiei1367@gmail.com

*** استادیار، گروه علوم تربیتی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

najmeh_vakili@yahoo.com

مقدمه

مقاله حاضر، خلاصه‌ای از روش‌های تربیت در قرآن است. بررسی روش‌های تربیت در قرآن نشان داد که بیش از ۱۰۰ روش وجود دارد، اما در این مقاله تنها چند روش مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در تبیین این روش‌ها از آیات موردنظر و همچنین از فرمایشات معصومین (ع) که تفسیر و تبیین آیات است، بهره برده شده است. در بیان هر روش سعی شده است حتی‌الامکان از منابع اصلی روایی استفاده شود. قرآن کتابی تام و کامل برای همه انسان‌ها در همه زمان‌ها و مکان‌ها می‌باشد. هرآنچه برای زندگی انسان ضروری و اساسی است در این کتاب آسمانی مطرح شده است. خداوند متعال برای قرآن عظیم که پر از علوم مختلف برای رشد و تعالی انسان است، مفسرین و مجریانی عظیم انتخاب فرموده است. آیات قرآن که در قالب‌های متنوعی مانند قصه، دستور، موعظه، انداز، بشارت، تشویق و ترغیب، تهدید و تحدید، الگوسازی و... به انسان ارائه شده، توانسته است زمینه تعالی انسان را فراهم نماید. در قرآن کریم، معصومین (ع) که راسخون فی‌العلم هستند؛ دارای فرامین و روش‌هایی هستند تا مکمل و مفسر قرآن باشند و به عبارت دیگر قرآن ناطق و عملی می‌باشند. این دو یعنی قرآن و معصومین (ع) برای خداگونه شدن انسان که برای همین خلق شده است، کافی هستند. انسان‌ها باید تربیت شوند تا درون و بیرون خود را متعلق به اخلاق الهی نمایند. در این صورت است که رسیدن به رحمت خدا میسر می‌شود. انسان برای این کار نیاز به کمک دارد. عقل گرچه بسیار بلندپرواز است و بسیاری از امور را درک می‌کند و تشخیص می‌دهد، اما در بسیاری از موارد نیز ناتوان است و خیلی چیزها از دسترس آن بیرون است. لذا نیاز به کمکی دارد که منطبق با عقل و مکمل آن باشد و باهم بتوانند مانند دو بال انسان را هدایت کرده و در آسمان تعالی به پرواز درآورند. بدون شک، تنها راه برون‌رفت بشر از منجلا ب و شقاوت خودساخته و رهایی او از چنگال شیاطین جن و انس، روی آوردن او به تربیت با شیوه‌های قرآنی و معصومین (ع) است.

مسئله مهم و قابل توجه که این مقاله نیز در پی پاسخگویی به آن است، این است که تبیین روش تربیت اخلاقی کودک در هفت سال دوم براساس تعالیم اسلامی چگونه است؟ اسلام، برترین نگاه را به انسان داشته و به همین دلیل بهترین روش‌های تربیتی را نیز ارائه داده است. منظور از خلقت انسان، بهره‌مندی او از رحمت خداوند است. رسیدن انسان به رحمت جاوید الهی مشروط به

شناخت و طی کردن مسیری است که خداوند ارائه فرموده است. انسان به علت دووجهی بودن، اختیار، انتخاب و توان سقوط به پایین ترین درکات یا تعالی و رسیدن به بالاترین درجات را دارد. افرادی که از تربیت الهی فاصله می گیرند، هرگز نمی توانند به رشد و تعالی برسند. انسان، منهای علم و اطلاعات الهی، از فهم هدف خلقت و مقصد نهایی خود و نیز درک جهان پس از مرگ، عاجز است. لذا نمی تواند با اتکای به خود، به سعادت برسد. درواقع انسان، بدون علم وحی، قابل شناخت نیست. قرآن نور، مجید یعنی شرافت گسترده و عالی قدر، بهترین کلام، و هدایتگر می باشد. اگر انسان به دنبال هدایت و رشد و تعالی است؛ باید به قرآن و مفسرین اصلی آن یعنی معصومین (ع) متوسل شده و در پی آن برود، و گرنه هرگز به سعادت نخواهد رسید. متأسفانه امروزه انسان ها گرفتار مریبان گمراه و گمراه کننده هستند. مریبانی که نه تنها هدایت یافته نیستند، بلکه بعضاً عامدانه و آگاهانه به دنبال انحراف انسان هستند تا از این وضعیت به وجود آمده استفاده نموده و به تکاثر و لذت پردازند. آنچه مشاهده می شود این است که تربیت انسان به دست مریبان مذکور و با بزاری به نام رسانه اتفاق می افتد که رسانه نیز در دست افراد مذکور است. در چنین شرایطی ضرورت ایجاب می کند که هر که هرچه در توان دارد، به کار گیرد تا راه و رسم الهی با روش های تربیتی الهی گسترش یابد تا شاید موجب نجات انسان شود. آشنایی کودکان و مأموس و همدم شدنشان با قرآن و معصومین (ع) که از اهداف این مقاله است؛ می تواند شروع خوبی برای رسیدن به این هدف والا باشد. در پایان این سؤال مطرح می شود که روش تربیت اخلاقی کودک در هفت سال دوم براساس تعالیم اسلامی چگونه است؟

تعاریف نظری

کودک

کودک یعنی کوچک، صغیر و خرد (فرهنگ معین)؛ کودک یعنی کوچک، صغیر، طفل، بچه و مقابل بزرگ (لغتنامه دهخدا). حضرت علی (ع): «کودک هفت سال آزاد است و هفت سال مورد ادب و توجه و هفت سال دیگر مورد خدمت و یاور است» (مجلسی، ۱۴۰۳: ق: ۶۵). امام صادق (ع): «کودک هفت سال بازی می کند و هفت سال خواندن و نوشتن می آموزد و هفت سال (مقررات زندگی) حلال و حرام را یاد می گیرد» (کلینی رازی، ۱۳۷۵: ۴۶ - ۴۷). از این آیه و

احادیث به دست می آید که حدوداً تا زمان بلوغ جسمی و سن تکلیف، دوران کودکی است.

تربیت اخلاقی

ارتقای فهم و درک و داوری کودکان در زمینه اخلاق تا بتوانند بهتر رفتار اخلاقی از خود بروز دهند (حسینی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۲۷)، همچنین، برانگیختن، فراهم ساختن و به کار بستن سازوکارهای آموزشی و پرورشی در جهت دریافت گزاره‌های اخلاقی و شناختن و شناساندن فضایل و رذایل و زمینه‌سازی برای ایجاد نگرش و روی آوردن به اخلاق حسنه و تقید و پایبندی و عینیت دادن ارزش‌های اخلاقی به منظور رسیدن به سعادت و کمال جاودانه، تربیت اخلاقی نام دارد. براین اساس، در تربیت اخلاقی تلاش می‌شود با بهره‌گیری از دانش تعلیم و تربیت و یافته‌های تربیت، اهداف اخلاقی را عینیت بخشید (بهشتی، ۱۳۸۱: ۱۰ - ۱۸ - ۲۰). اندیشمندانی مانند ابن‌سینا، ابن‌مسکویه و خواجه‌نصیر معتقدند اگر کودک در دوره نخستین کودکی به حال خود رها شود و تربیت نشود، به همان حالت طبیعی خود در کودکی رشد کرده، به آنچه با طبع او سازگارتر است - از غضب و لذت و شهوت‌طلبی و دیگر خلیات ناشایست - روی خواهد آورد. از این رو، تربیت اخلاقی در دوران کودکی اهمیتی ویژه دارد. آنها از واژه تأدیب به معنای آموزش رفتارهای اخلاقی و ایجاد توانایی رفتار اخلاقی برای تربیت اخلاقی کودک در آثار خود استفاده کرده‌اند (موحدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۷ - ۲۸).

روش تربیت

روش یعنی طرز، طریقه، قاعده و قانون، برهان، راه، هنجار، شیوه، اسلوب، سبک، طریق (لغتنامه دهخدا). طرز انجام دادن کاری، شیوه، حرکت کردن، رفتن، سلوک (فرهنگ فارسی عمید). «روش تربیت یعنی چگونگی و طریقی که محتوای تربیت به متری منتقل شده و به هدف تربیت می‌رسد که باید براساس نظام ارزشی و معیارهای فرهنگی جامعه منطبق باشد» (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۳: ۴۶). روش‌های تربیتی دستورالعمل‌های جزئی‌تری هستند که مبتنی بر اصول بوده و حسب قرارگرفتن در دامنه اصول تربیتی مختلف، دسته‌بندی می‌شود (باقری، ۱۳۸۵: ۸۸).

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

اصفهان‌ی، مریم (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تأملی درباره جایگاه تربیت اخلاقی کودکان در

خانواده براساس دیدگاه امام علی(ع)» که با روش کیفی تحلیلی انجام گرفته است؛ به این نتیجه رسیده است که تربیت اخلاقی باید از کودکی شروع شود؛ زیرا در مراحل بعدی دشوار می‌شود. هدف غایی تربیت کودک عبودیت الهی و اهداف واسطی پرورش تمام ابعاد وجودی اوست. امام علی(ع) روش‌های متنوعی برای تربیت اخلاقی کودک مطرح فرموده است.

شریفی، عنایت‌الله و لطفی قادی‌کلائی، مهرعلی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «سبک تربیتی امام رضا(ع) در تربیت کودکان» که با روش کیفی تحلیلی انجام گرفته است؛ دریافتند که امام رضا(ع) قبل و بعد از تولد کودک به تربیت الهی او اقدام می‌فرمود و در آموزش معارف و احکام دین جدیت داشت و نتیجه گرفتند که اسلام در تربیت به تمام ابعاد وجودی کودک توجه نموده و تربیت را براساس اعتقاد الهی بنا نهاده است.

فیاض، ایراندخت و انصافی مهربانی، سپیده (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «سلام در آموزه‌های اسلامی و پیامدهای تربیتی آن» که با روش کیفی تحلیلی انجام گرفته است؛ به تاریخچه و ریشه‌های قرآنی و آداب سلام پرداخته و دریافتند که سلام موجب کرامت، عزت، تواضع، آرامش، تعادل روانی، انس و الفت، تعامل عاطفی، همدلی و دوستی است و افراد بزرگوار در سلام پیشی می‌گیرند.

حاجی‌خانی، علی؛ رحمانی فیروزجایی، مرضیه و مرادی، لیلا (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «بررسی و تحلیل آموزه‌های تربیتی دعای عرفه باتأکید بر مبانی، اصول و روش‌های تربیتی» که با روش کیفی تحلیلی انجام گرفته است؛ به این نتیجه رسیدند که امام حسین(ع) با روش دعا و در قالب دعا خداگرایی فطری و کمال‌گرایی را به فعلیت رسانده است. در این دعا از روش‌های احسان، الگوگیری از داستان‌های قرآن، یادآوری نعمات مادی و معنوی و استمرار، بهره‌گیری شده است.

صفوی، سیده‌نسرین (۱۳۹۵) در تحقیقی تحت عنوان «تربیت دینی و اخلاقی کودک از دیدگاه امام رضا(ع)» که با روش کیفی تحلیلی انجام گرفته است؛ دریافت که اسلام برترین الگوهای زندگی را به ما می‌شناساند. بهترین سنین برای تربیت‌پذیری، سنین کودکی است. والدین باید در تربیت دینی فرزندان جدی باشند. روش‌های هم‌نشین کردن کودک با صالحان، آموزش نماز و قرآن، عدالت‌ورزی، عمل کردن به گفته‌ها و کمک به نیازمندان در تربیت دینی و اخلاقی کودکان بسیار مؤثرند.

غریبی فر، معصومه (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «نقش دوست در سعادت و شقاوت انسان» که با روش کیفی تحلیلی انجام گرفته است؛ به این نتیجه رسیده است که دوست و هم‌نشین در تعیین سرنوشت انسان نقش اثرگذاری دارد. هم‌نشین خوب فرد را به سوی خیر و خوبی هدایت می‌کند. باید از هم‌نشینی با افراد دارای صفات مذموم پرهیز و به هم‌نشینی با افراد دارای صفات حمیده رغبت نشان داد.

طاطاری، منصوره و کرد، بهروز (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تأثیر نماز بر تربیت کودکان» که با روش کیفی تحلیلی انجام گرفته است؛ به این نتیجه رسیدند که تربیت باید از دوره کودکی شروع شده و مطالب دینی و عبادی باید با زبان ساده به کودک ارائه شود. نماز در تربیت الهی کودک نقش والایی دارد. اسلام بر تربیت عبادی تأکید نموده تا زمینه رسیدن کودک به مراحل عالی کمال فراهم شود.

نصیری‌زاده، حمیدرضا و بیابانی بیدگلی، زهرا (۱۳۹۴) در تحقیقی با عنوان «جایگاه تربیت دینی (عقیدی، اخلاقی، عبادی) کودکان در خانواده و راهکارهای وصول آن از دیدگاه اسلام» که با روش کیفی تحلیلی انجام گرفته است؛ به نتایج زیر رسیدند. طبق آیات و روایات، والدین درمورد تربیت فرزندان مسئولیت مستقیم و جدی دارند و باید زمینه شکوفایی فطرت الهی کودک را فراهم نموده و از گمراهی او جلوگیری کنند. همچنین روش‌های صحیح، کارآمد و مؤثر در تربیت دینی را شناخته و به کار گیرند. عادت‌دادن به رفتارهای خوب، پرهیزدادن از محیط‌های ناسالم، محبت و احسان، روش‌های موثری در تربیت اخلاقی کودک است.

پیشینه‌های موجود، تحقیقات ارزشمندی در زمینه تربیت انجام داده و روش‌هایی نیز ارائه داده‌اند که می‌تواند در تربیت کودک مفید واقع شود، اما باید به این نکته توجه نماییم که روش‌های اسلامی تربیت کودک بسیار بیشتر از این تعداد است که تعداد اندکی از آنها مورد کنکاش قرار گرفته و محققین باید درصدد بحث و نشر بیش‌ازپیش روش‌های موجود در قرآن و زندگی معصومین (ع) باشند. تفاوت مقاله حاضر با این پیشینه‌ها در این است که روش‌های بیشتری را مطرح کرده و در هر کدام پیشنهادات کاربردی ارائه داده است.

روش پژوهش

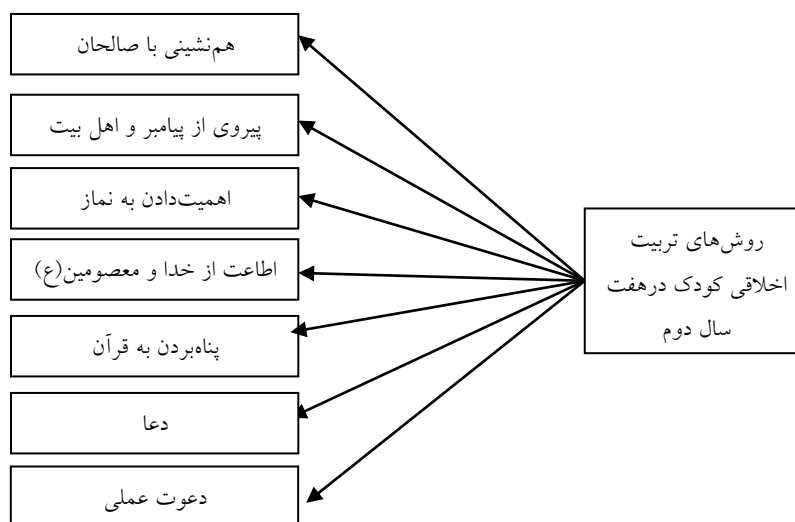
روش این تحقیق کیفی تحلیلی است. تحقیق کیفی عبارت از مجموعه فعالیت‌هایی (چون مشاهده، مصاحبه و شرکت گسترده در فعالیت‌های پژوهشی) است، که هر کدام به‌نحوی محقق را در کسب اطلاعات دست اول، درباره موضوع مورد تحقیق یاری می‌دهند. بدین ترتیب، از اطلاعات جمع‌آوری‌شده، توصیف‌های تحلیلی، ادراکی و طبقه‌بندی‌شده حاصل می‌شود. در روش موردبحث دسترسی به اطلاعات؛ یعنی زندگی کردن با مردم موردپژوهش، یادگیری فرهنگ آنها، ازجمله مبانی ارزشی، عقیدتی و رفتاری، زبان و تلاش برای درک احساس، انگیزش و هیجان‌های آنهاست. محقق کیفی، رفتار اجتماعی را به این دلیل درک می‌کند که خود را به‌جای دیگران قرار می‌دهد (دلاور، ۱۳۸۵: ۲۵۹). گال معتقد است که پژوهشگران کیفی (مابعد اثبات‌گرا) دانش را در درجه اول از طریق گردآوری داده‌های کلامی با مطالعه جدی و عمقی موارد، و عرضه این داده‌ها را به استقرای تحلیلی فراهم می‌آورند (گال و دیگران، ۱۳۸۲: ۵۹). جامعه پژوهش قرآن، نهج‌البلاغه، اصول کافی، وسائل‌الشیعه و بحارالانوار بوده و نمونه تمام مواردی است که محقق بضاعت علمی و موقعیتی دستیابی به آن را داشته است. تحقیق حاضر به‌صورت کتابخانه‌ای بوده و با بررسی کتب، مستندات موجود و منابع مربوط به موضوع، داده‌ها جمع‌آوری و مطالعه و یادداشت‌برداری شده است. همچنین سه مرحله اصلی گردآوری داده‌ها، تحلیل و مکتوب‌نمودن آنها طی شده است. تحقیق حاضر برای اینکه بتواند مطالب را پس از تجزیه و تحلیل به‌صورت منطقی ارائه دهد؛ دارای یک طرح و چهارچوب شده که فصول و محتوای آن با انسجام و توالی منطقی چیده شده است.

سؤال تحقیق

تبیین روش تربیت اخلاقی کودک در هفت سال دوم براساس تعلیم اسلامی چگونه است؟ در اسلام به تربیت اخلاقی کودک اهمیت زیادی داده شده است. لذا روش‌های زیادی نیز ارائه شده است. برای پاسخ به سؤال فوق با استفاده از روش کتابخانه‌ای به جستجو در قرآن، نهج‌البلاغه و کتب روایی معتبر مانند اصول کافی، وسائل‌الشیعه و بحارالانوار پرداخته شد و داده‌ها جمع‌آوری، مطالعه، یادداشت‌برداری و سپس تجزیه و تحلیل شد. از بین روش‌های زیادی که در آیات و روایات و زندگی معصومین (ع) مشاهده شد، هفت روش انتخاب و در نمودار زیر مطرح و در

بخش یافته‌ها ضمن ارائه منابع توضیح داده می‌شود.

نمودار ۱

جدول ۱. اهداف غایی و واسطی تربیت در هفت سال دوم

اهداف واسطی تربیت	هدف غایی تربیت	دوره تربیتی
۱. هم‌نشینی با اهل خدا ۲. پیروی از پیامبر و معصومین ۳. اهمیت‌دادن به نماز ۴. اطاعت از خدا و معصومین و والدین ۵. پناه‌بردن به قرآن و استفاده از آن ۶. آشنایی با دعا و انجام آن ۷. دعوت عملی به‌جای زبانی	هدایت بسوی خدا	هفت سال دوم

تأکیدات آموزشی و روش‌های تربیتی در هفت سال دوم که به‌نظر می‌رسد این تأکیدات وجود دارد و محقق آنها را پیشنهاد می‌کند؛ از روش‌های موجود در قرآن و زندگی معصومین(ع) به‌دست آمده و استنباط شده است. منابع این روش‌ها در ادامه و در بخش یافته می‌آید.

جدول ۲

دوره تربیتی	تأکیدات آموزشی و روش‌های مناسب
هفت سال دوم	<p>۱. ضرورت هم‌نشینی و مجالست با برجستگان و بزرگان دینی (روش: علمای دین، متدینین محل، مسجد، مجالس مربوط به اهل بیت)</p> <p>۲. تأکید بر الگو قرار دادن پیامبر و آشنایی با او (روش: مطالعه زندگی او، تعریف و تمجید از او، انیمیشن، فیلم، قصه)</p> <p>۳. تأکید بر مهم‌بودن و آثار نماز در دنیا و آخرت (روش: دعوت کلامی به نماز، فراهم کردن وسایل نماز، آموزش نحوه نماز، زمان نماز در کنار خود قرار دادن، بعد از نماز اظهار محبت، بردن به نمازهای جماعت همراه با ترغیب و تشویق و هدایا)</p> <p>۴. فهماندن جایگاه اطاعت و مطیع‌نمودن (روش: کلام. یعنی گفتن فواید اطاعت و مضرات سرپیچی، قصه‌هایی از نمونه‌های اطاعت و نتایج آن، فیلم، مواجهه با نتایج اطاعت)</p> <p>۵. دانستن اهمیت قرآن و ایجاد روحیه استفاده کاربردی از آن (روش: روخوانی قرآن، احترام به آن، شرکت در مجالس و هیئت‌های قرآنی، تعریف زندگی ره یافتگان، قصه‌ها و سرگذشت‌ها)</p> <p>۶. دعانمودن در کنار کودکان و همراه با آنها (روش: همیشه برای همسایه‌ها دعا کنند. در مشکلات برای رفع آن دعا کنند. برای مریض‌ها دعا کنند. در ضمن دعا گفته شود که خدا یا فقط تو حلال مشکلات هستی. بزرگترها دعا کنند و از بچه‌ها بخواهند تا آمین بگویند)</p> <p>۷. رسیدن کودک به اینکه باید به امور عمل کرد و آن را عمل کند (روش: نظافت در امور، نظم در امور، مطالعه، عبادات فردی، صدقه، امور فوق توسط بزرگترها جلو چشم کودکان انجام بگیرد)</p>

یافته‌های تحقیق

برای یافتن جواب این سؤال که روش‌های تربیت اخلاقی برای کودک در هفت سال دوم براساس تعالیم اسلامی کدامند؟ به منابع معتبری مانند قرآن، نهج‌البلاغه و کتب روایی مراجعه شد. از بین روش‌های موجود، هفت روش استخراج و تجزیه و تحلیل شد که عبارتند از: هم‌نشینی با اهل خدا، پیروی از پیامبر و اهل بیت، اهمیت دادن به نماز، اطاعت از خدا و معصومین (ع)، پناه بردن به قرآن، دعا و دعوت عملی که در سطور بعدی به آنها اشاره می‌شود.

الف. هم‌نشینی با صالحان: نشست و برخاست با دیگران اثر زیادی روی انسان دارد. از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است که حواریون از عیسی (ع) پرسیدند: «یا روح الله من نجلیس، قال: من یدکرکم الله رؤیته و یزید فی عملکم منطقه و یرعبکم فی الآخرة عمله * ای روح الله! با چه

کسانی هم‌نشین باشیم؟ فرمود: با کسی که دیدن او شما را به یاد خدا اندازد و سخنانش بر علم شما بیفزاید و رفتارش شما را به کار نیک ترغیب و تشویق کند.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۷۷: ۴۴) و خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ * ای ایمان آوردگان از نافرمانی خدا بپرهیزید و با راستگویان همراه باشید.» (توبه/۱۱۹). کودکان به علت قدرت یادگیری و الگوگیری بالا خیلی زود رفتار هم‌نشین خود را یاد گرفته و تکرار می‌کنند. معصومین (ع) به هم‌نشینی با انسان‌های شایسته زیاد سفارش فرموده‌اند. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «سائلوا العلماء و خالصوا الحُكَمَاء و جالسوا الفقهاء * از دانشمندان سؤال کنید و با حکماء رفت و آمد داشته باشید و با فقرا هم‌نشین شوید.» (مجلسی، ۱۳۶۳: ۱۸۸) و حضرت علی (ع) فرمودند: «أيس شئٍ ادعى لخيرٍ و أنجى من شرٍّ، من صحبتِ الأخيار * هیچ چیزی مانند هم صحبتی با اخیار، انسان را به سوی خوبی‌ها دعوت نمی‌کند و از بدی‌ها نجات نمی‌دهد.» (خوانساری، ۱۳۶۰: ۸۷). امام صادق (ع) از قول حضرت علی (ع) می‌فرماید: «لَا عَلَيْكَ أَنْ تَصْحَبَ ذَا الْعَقْلِ وَاِنْ لَمْ تَحْمَدْ كَرَمَهُ وَاَلَكِنْ اَنْتَفِعَ بِعَقْلِهِ * نترس از اینکه با انسان عاقل هم‌نشین شوی و از عقل او سود ببری. گرچه جوانمردی او را نپسندی.» (کلینی رازی، ۱۳۷۵: ۴۵۱). حضرت علی (ع) فرموده‌اند: «جلیسُ الخیرِ نِعْمَةٌ، جلیسُ الشرِّ نِقْمَةٌ * هم‌نشین خوب، نعمت است و هم‌نشین بد، مصیبت.» (خوانساری، ۱۳۶۰: ۳۹۶) و باز می‌فرماید: «جالسِ الحُكَمَاءِ تَزِدُّ حِلْمًا * با افراد حلیم و بردبار هم‌نشین شو تا حلم و بردباریت زیاد شود» (خوانساری، ۱۳۶۰: ۳۵۷) و باز می‌فرماید: «جالسِ العلماءِ تَسْعَدُ؛ با دانشمندان هم‌نشینی کن تا سعادتمند شوی.» (خوانساری، ۱۳۶۰: ۲۵۶) و باز می‌فرماید: «جالسِ العلماءِ يَزِدُّ عِلْمَكَ، و يَحْسِنُ أَدَبَكَ، و تَزَكُّ نَفْسُكَ * با اهل علم هم‌نشینی کن تا علمت زیاد شود و ادب‌ت خوب شود و نفست پاک شود» (خوانساری، ۱۳۶۰: ۳۷۳). این همه سفارش‌ها نشان از اهمیت و تأثیرگذاری هم‌نشین دارد. لقمان حکیم به فرزندش سفارش می‌فرماید: «يَا بُنَيَّ صَاحِبِ الْعُلَمَاءِ و اقْرَبْ مِنْهُمْ و جَالِسُهُمْ و زَرَّهُمْ فِي يُبُوتِهِمْ فَلَعَلَّكَ تُشَبِّهُهُمْ فَتَكُونَ مَعَهُمْ * فرزندم با دانشمندان دوستی کن و به آنها نزدیک شو و هم‌نشینی کن و به زیارت و ملاقات آنها در خانه‌هایشان برو؛ باشد که شبیه آنها شوی و با آنها باشی» (مجلسی، ۱۳۶۳: ۹۵).

این روش‌ها که استنباط محقق از فرمایشات معصومین (ع) و قرآن است؛ قابل پیشنهاد هستند. بزرگترها کودک را با خود به مجلس علما ببرند. به مساجد یا هیئات برده و با اهل دین نشست و برخاست نمایند. با متدینین و افراد خیر آشنا نموده و همراه با کودک با آنها حشر و نشر داشته

باشند. در هم نشینی با افراد فوق کودک را ترغیب و تشویق نمایند. از هم نشینی با افراد لایابالی خود پرهیز نموده و کودک را پرهیز دهند.

ب. پیروی از پیامبر (ص) و اهل بیت (ع): خدای متعال پیامبران را با علم و عمل کامل فرستاد و انسان‌ها خواست تا از آنها پیروی کنند. وظیفه والدین و مربیان است که زیبایی‌های زندگی پیامبر و نیز پیام‌های آن حضرت را به زبان شیرین و قابل فهم برای کودکان بگویند. کودک به خاطر فطرت الهی و دل غیر آلوده‌ای که دارد؛ وقتی با پیام‌های منطقی و زیبایی‌های زندگی پیامبر که با زبان مناسب گفته شده باشد؛ روبه‌رو شود، می‌پذیرد. سفارش معصومین (ع) این است که همه باید از پیامبر پیروی کنند و در حد توانشان قدم جای قدم ایشان بگذارند. این امر شامل کودکان نیز می‌شود. پیامبر گرامی اسلام پیروی از معصومین را این گونه سفارش فرموده‌اند: «إِنِّي تَارِكٌ فَيْكُمْ الثَّقَلَيْنِ، كِتَابَ اللَّهِ وَ عِتْرَتِي، مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا لَنْ تَضِلُّوا أَبَدًا» * به درستی که شما را ترک می‌کنم، درحالی که دو چیز بسیار باارزش در بین شما می‌گذارم. آن دو چیز کتاب خدا و عترت و اهل بیتم هستند. اگر به آن دو متمسک شده و پیروی کنید هرگز گمراه نخواهید شد» (ابن سعد، ۱۴۱۰ق: ۱۹۴). حضرت علی (ع) در مورد پیروی از پیامبر این گونه سفارش می‌فرماید: «فَتَأْسَى مُتَأَسِّ بْنِيِّهِ وَ اقْتَصَّ اَثْرَهُ وَ وَلَجَّ مَوْلِجَهُ وَ اِلَّا فَلَا يَأْمَنُ اَلْهَلَكَةَ» * پس شخص پیروی کننده باید از او پیروی نماید و به دنبال او راه برود و قدم جای قدم او گذارد و گرنه از هلاکت ایمن نمی‌باشد» (نهج البلاغه، خطبه ۱۶۰) و همچنین می‌فرماید: «فَتَأْسَى بِنَبِيِّكَ اَلْاَطْيَبِ اَلْاَطْهَرِ، فَاِنَّ فِيهِ اُسُوَةٌ لِمَنْ تَأْسَى وَ عَزَاءٌ لِمَنْ تَعَزَى، وَ اَحَبُّ الْعِبَادِ اِلَى اللّٰهِ اَلْمُتَأَسِّي بِنَبِيِّهِ وَ الْمُقْتَصِّ لِاَثْرِهِ» * پس به پیامبری که پاک و پاکیزه بود، اقتدا کن. زیرا که در او سرمشق خوبی برای سرمشق طلبان است و مایه فخر و بزرگی برای کسانی که خواهان بزرگواری هستند، می‌باشد و محبوب‌ترین بنده نزد خدا کسی است که از پیامبرش پیروی کند» (نهج البلاغه، خطبه ۱۶۰).

انسان بدون پیروی از پیامبر به گمراهی می‌رسد. این خطر برای کودکان به مراتب بیشتر است. امیرالمؤمنین (ع) فرموده است: «انظروا اهل بیت نبیکم فالزموا سمتهم و اتبعوا اثرهم فلن یخرجوکم من هدی و لن یعیدوکم فی ردی؛ فإن کبذوا فالبدوا و إن نهضوا فانهضوا و لا تسبقوهم فتضلوا و لا تتأخروا عنهم فتهلکوا» * به اهل بیت پیامبران نظر کنید؛ به هر طرفی که می‌روند بروید. از آنها پیروی کنید، زیرا هرگز شما را از مسیر فلاح و رستگاری خارج نمی‌کنند و هلاکتان نخواهند کرد. اگر ایستادند بایستید و اگر برخاستند برخیزید. از آنها جلو نیفتید و عقب ننمایید که تباہ می‌شوید»

(نهج البلاغه، خطبه ۹۷).

این روش‌ها که استنباط محقق از فرمایشات معصومین (ع) و قرآن است؛ پیشنهاد می‌شود. والدین و مربیان باید با جلب توجه کودک: به نماز جماعت بروند و در برگشت هدیه‌ای برای کودک بیاورند. در خانه به یکدیگر کمک کنند و به زبان بیاورند که پیامبر در خانه به اعضای خانه کمک می‌فرمود و نمونه‌هایی از کمک‌های پیامبر در خانه را برای کودکان تعریف کنند. از خطاهای دیگران چشم‌پوشند و بگویند که پیامبر این کار را زیاد انجام می‌داد. قرآن را برداشته و بگویند که پیامبر قرآن‌خواندن را زیاد سفارش فرموده و سپس آن را بخوانند. برای کودک هدیه بیاورند و بگویند که این کار، سفارش پیامبر است.

ج. اهمیت دادن به نماز: در قرآن یکی از چیزهایی که زیاد بر آن سفارش شده است، برپاداشتن نماز است. چهارده بار دستور نماز را برپادار یا نماز را برپا دارید، مطرح شده است. از قول لقمان حکیم به فرزندش می‌فرماید: «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ * ای فرزندم نماز را برپا دار و همچنین امر به معروف و نیز نهی از منکر کن. و اگر دیگران تو را اذیت کردند صبر کن، زیرا این کار نشانه‌ای از عزم و بلند همتی در کارهاست» (لقمان/۱۷) و نیز به پیامبر رحمت می‌فرماید: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى * و به خانواده‌ات دستور بده تا نماز بخوانند و خودت هم بر نماز صبور باش. ما از تو روزی نمی‌خواهیم. ما به تو روزی می‌دهیم و عاقبت به خیری مخصوص اهل تقواست (طه/۱۳۲). همچنین جایگاه افراد بی‌نماز، آتش اعلام شده است. «فِي جَنَاتٍ يَتَسَاءَلُونَ * عَنِ الْمُجْرِمِينَ * مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ * قَالُوا لَمْ نَكُ مِنْ الْمُصَلِّينَ * افرادی که در بهشت‌ها نشسته‌اند و می‌پرسند * از گناهکاران * که چه چیز شما را به جهنم کشانید؟ * می‌گویند: ما از نمازگزاران نبودیم» (مدثر/۴۰ - ۴۳). خداوند متعال درباره آثار و پیامدهای نماز می‌فرماید: «أَتْلُ مَا أُوْحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَكَذَكَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ * هرچه را از این کتاب بر تو وحی شده است تلاوت کن و نماز بگزار که نماز آدمی را از فحشا و منکر باز می‌دارد و ذکر خدا بزرگ‌تر است و خدا به کارهایی که می‌کنید آگاه است» (عنکبوت/۴۵). معصومین (ع) نماز را بسیار سفارش فرموده‌اند و خود بهترین برپا کنندگان نماز بودند. حضرت علی (ع) فرمودند: «عَلِّمُوا صِبْيَانَكُمْ الصَّلَاةَ وَخُدُوهُمْ بِهَا إِذَا بَلَغُوا ثَمَانِي سِنِينَ * به فرزندانان نماز را آموزش بدهید و زمانی که هشت‌ساله شدند آنها را به

خواندن نماز وادار کنید.» (حرعاملی، ۱۴۱۶ق: ۱۲). باز فرموده‌اند: «عَلَّمُوا أَوْلَادَكُمْ الصَّلَاةَ لِسَمْعٍ وَ خُدُوهُمْ بِهَا إِذَا بَلَغُوا الْحُلُمَ *» در هفت سالگی نماز را به کودکانان بیاموزید و وقتی به سن بلوغ رسیدند از آنها بخواهید که نماز بخوانند.» (محمدی ری شهری، ۱۳۷۷: ۷۵) بسیار مشاهده شده است که وقتی بزرگترها نماز می‌خوانند؛ کودکان در کنار آنها می‌ایستند و حرکات آنها را تکرار می‌کنند. در واقع در حال الگوگیری عملی از عمل دیگران هستند.

این روش‌ها که استنباط محقق از فرمایشات معصومین(ع) و قرآن است؛ به دست‌اندرکاران تربیت پیشنهاد می‌شود تا جلوی چشم کودکان انجام دهند: نماز را اول وقت به‌جا آورند. زمان نماز هر کار دیگر را رها کنند. با طمأنینه و آرامش نماز بخوانند. جای مخصوص برای وسایل نماز داشته باشند. بیشتر اوقات نماز را جلو چشم کودکان بخوانند. به تعقیبات اهمیت بدهند. از نماز با احترام یاد کرده و آثار آن را به کودکان بگویند. آنها را به‌صورت کلامی به نماز تشویق و ترغیب نمایند. نماز را کم‌کم به آنها آموزش بدهند. در بین یا بعد نماز کودکان را در آغوش گرفته و اظهار لطف و محبت نمایند. آنان را به نمازهای جماعت برده و در برگشت هدایایی به آنها بدهند.

د. اطاعت از خدا و معصومین(ع): اطاعت از خدا و رسول، یکی از تعلیمات جدی قرآن و معصومین(ع) است. در قرآن بارها جمله «از خدا و از رسول اطاعت کنید» آمده است. حتی اطاعت از ائمه اطهار نیز مطرح شده است. «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا *» ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از خدا اطاعت کنید و از رسول و اولی الامر خویش فرمان برید. چون در امری اختلاف کردید اگر - به خدا و روز قیامت ایمان دارید - به خدا و پیامبر رجوع کنید. در این خیر شماسست و سرانجامی بهتر دارد.» (نساء، ۵۹) و اطاعت از گروه‌هایی را منع نموده است. از جمله منافق «الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرؤْا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ *» به آنان که از جنگ باز ایستادند و درباره برادران خود گفتند که اگر سخن ما را شنیده بودند، کشته نمی‌شدند، بگو: اگر راست می‌گویید مرگ را از خود برانید» (آل عمران/۱۶۸) و نیز از اطاعت شیطان منع نموده است «یا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلالًا طَيِّبًا وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ *» ای مردم، از آن چیزهای حلال و پاکیزه که در زمین است بخورید و پای به پای شیطان مگذارید که دشمن آشکار شماسست» (آل عمران/۱۶۸) «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أ تُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ

سُلْطَانًا مُّبِينًا * ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به جای مؤمنان کافران را به دوستی مگیرید. آیا کاری می‌کنید که برای خدا به زیان خود حجتی آشکار پدید آرید؟» (نساء/۱۴۴) علت منع این است که اطاعت از آنها موجب دوری از اطاعت خدا و رسول می‌شود. کودکان اطاعت یا تمرد و سرپیچی و حتی سرکشی را از بزرگترها یاد می‌گیرند. اگر والدین نسبت به دستورات الهی و معصومین (ع) همواره اطاعت‌گونه برخورد کنند؛ روح اطاعت و تسلیم در برابر همان‌ها در کودک تقویت می‌شود. حضرت علی (ع) می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَانَ فِي رَسُولِ اللَّهِ كَافٍ لَكَ فِي الْأُسْوَةِ وَ دَلِيلٌ لَكَ عَلَى دَمِ الدُّنْيَا وَ عَيْبِهَا وَ كَثْرَةِ مَخَازِبِهَا وَ مَسَاوِيهَا * برای تو کافی است که راه و رسم زندگی پیامبر را اطاعت کنی تا راهنمای خوبی برای تو در شناخت بدی‌ها و عیب‌های دنیا و رسوایی‌ها و زشتی‌های آن باشد» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶۰). مطیع کردن فرزندان با زور امکان‌پذیر نیست. شاید گاهی اوقات با زور بتوان سرکشی را متوقف کرد؛ اما اطاعت کردن بهتر است الگوسازی شود.

پیشنهاد می‌شود که با این روش‌ها - که استنباط محقق از فرمایشات معصومین (ع) و قرآن است - الگوسازی شود. دست‌اندرکاران تربیت، خود از دستورات معصومین (ع) و از بزرگان اطاعت کنند. نتیجه اطاعت یا عدم اطاعت در قالب قصه، فیلم، انیمیشن، یا کتاب به کودک ارائه شود. فواید و مضرات اطاعت یا عدم اطاعت تعریف و تشریح شود. افرادی را که در اثر اطاعت یا عدم اطاعت به نتایجی رسیده‌اند، به کودک معرفی نموده و نشان داده شود و در صورت لزوم با آنها هم‌صحبتی ایجاد شود. شرایطی را ایجاد کنیم تا کودک با نتایج اطاعت یا عدم اطاعت مواجه شده و خود آن را به‌عینه ببیند. از کودک خواسته شود تا از معصومین (ع) اطاعت نماید.

ه. پناه‌بردن به قرآن: پناهنده شدن به قرآن به معنای خواندن، فهمیدن، پذیرفتن و عمل کردن به آن است. قرآن، درمان همه دردهاست. قرآن، نور است. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِّمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ كِتَابٌ مُبِينٌ * ای اهل کتاب، پیامبر ما نزد شما آمد تا بسیاری از کتاب خدا را که پنهان می‌داشتید، برایتان بیان کند و از بسیاری درگذرد و از جانب خدا نوری و کتابی صریح و آشکار بر شما نازل شده است» (مائده/۱۵). قرآن، بهترین سخن است، «اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَقْشَعْرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ * خدا بهترین سخن را نازل کرده است. کتابی متشابه و دو تا دو تا، که از تلاوت آن کسانی را که از پروردگارشان می‌ترسند، از خوف تن بلرزد. سپس تن و جانشان به یاد خدا

بیارآمد. این راه خداست که هر که را بخواهد بدان راهنمایی می‌کند و هر که را خدا گمراه کند، او را هیچ راهنمایی نخواهد بود» (زمر/۲۳). مجید است؛ یعنی شرافت گسترده و عالیقدر است «ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ * قاف. قسم به این قرآن ارجمند» (ق/۱)، عظیم است «وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَنَانِ وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ * و قطعاً ما به تو هفت آیت (سوره حمد) و قرآن عظیم را دادیم.» (حجر، ۸۷)، و هدایتگر است، «ذَالِكِ الْكِتَابُ لَأَرْبَابٍ لِّمُتَّقِينَ * این است. همان کتابی که در آن هیچ شکی نیست و هدایت‌کننده پرهیزگاران است» (بقره/۲). خداوند دستور فرموده است که انسان‌ها هر چقدر می‌توانند قرآن بخوانند. «إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ وَ طَائِفَةٌ مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنكُم مَّرْضَىٰ وَ آخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ اللَّهِ وَ آخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَ أقيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ اقْرَءُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَ مَا تَقَدَّمُوا لَأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ * خدا به حال تو آگاه است که تو و جمعی هم از آنان که با تو اند (اغلب) نزدیک دو ثلث یا نصف یا (لا اقل) ثلث شب را همیشه به طاعت و نماز می‌پردازید، و خدا (گردش) شب و روز را مقدر می‌کند، خدا می‌داند که شما هرگز تمام ساعات شب را (به عبادت) ضبط نخواهید کرد. لذا از شما (اوقات خواب و کارهای دیگر را) در گذشت تا هرچه (از شب را بی‌مشقت و آسان است، به تلاوت قرآن پردازید. خدا بر احوال شما آگاه است که برخی مریض و ناتوانند و برخی به سفر از کرم خدا روزی می‌طلبند و برخی در راه خدا به جنگ و جهاد مشغولند، پس در هر حال آنچه میسر و آسان باشد به قرائت قرآن پردازید و نماز به پا دارید و از زکات مالتان (به فقیران) بدهید و به خدا قرض نیکو دهید (یعنی برای خدا به محتاجان احسان کنید و قرض الحسنه دهید)، و هر عمل نیک برای آخرت خود پیش فرستید (پاداش) آن را البته نزد خدا بیابید و آن اجر و ثواب آخرت (که بهشت ابد است، از متاع دنیا) بسی بهتر و بزرگتر است، و دائم از خدا آمرزش طلبید که خدا بسیار آمرزنده و مهربان است» (مزل/۲۰). آموزش قرآن به کودکان در بیان معصومین(ع) زیاد به چشم می‌خورد. اگر انسان از کودکی قرآن یاد بگیرد ضمن اینکه فراموش نخواهد کرد؛ با آن مانوس نیز می‌شود. حضرت علی(ع) فرمودند: «حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ، وَ يُحَسِّنَ آدَبَهُ وَ يُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ * فرزند حقی بر پدر دارد. اینکه برایش اسم خوب بگذارد و او را خوب ادب نماید و به او قرآن بیاموزد» (نهج البلاغه، حکمت ۳۹۹). این همه سفارش به خاطر

این است که کودکان با قرآن بزرگ شوند. در این صورت پذیرفتن و عمل کردن به قرآن برای انسان آسان می‌شود. پیامبر اکرم (ص) فرموده‌اند: «مَا مِنْ رَجُلٍ عَلَّمَ وَكَلَّمَهُ الْقُرْآنَ إِلَّا تَوَجَّ اللَّهُ أَبُوَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِتَاجِ الْمَلِكِ وَ كَسِيًّا حَلَّتَيْنِ لَمْ يَرَ النَّاسَ مِثْلَهُمَا * هیچ مردی قرآن را نیاموزد، مگر اینکه خداوند روز قیامت بر والدین آن فرزند، تاج پادشاهی عنایت نماید و دو لباس بهشتی بر تن آنان کند که مردم هیچ وقت مثل آن را ندیده‌اند» (حرعاملی، ۱۴۱۶ق: ۸۲۵).

کودکان به علت کودکی و در سن بازی و بازیگوشی بودن، شاید زیاد پایبند مطالعه و کارهای فکری نباشند، اما اگر والدین این عمل را دائم نزد کودکان انجام دهند، آنها نیز یاد و الگو می‌گیرند. آموزش قرآن به کودکان و مانوس نمودن آنها با قرآن از طرف معصومین (ع) زیاد سفارش شده است. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «مَنْ عَلَّمَ وَكَلَّمَهُ الْقُرْآنَ... وَ يَتَقَلُّ مِيزَانَهُ وَ يَجَاوِزُ بِهِ عَلَي الصَّرَاطِ كَالْبَرْقِ الْخَاطِطِ وَ لَمْ يُفَارِقَهُ الْقُرْآنَ حَتَّى يُنَزَلَ مِنَ الْكِرَامَةِ أَفْضَلُ مَا يَتَمَنَّى * هر کسی فرزندش را قرآن بیاموزد، نامه عملش سنگین شود و او را از پل صراط همانند برق چهنده عبور دهد و هیچ‌گاه از او جدا نگردد تا از طرف خداوند بهترین چیزی که آرزو می‌کرد بر او نازل شود» (نوری طبرسی، ۱۳۸۲ق: ۲۹۰). از رسول گرامی اسلام نقل است که فرمودند: «مَنْ عَلَّمَ وَكَلَّمَهُ الْقُرْآنَ قَلَدَهُ اللَّهُ قِلَادَةً يُعْجَبُ مِنْهَا الْأَوْلُونَ وَ الْآخِرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ * شخصی که قرآن را به فرزندش بیاموزد؛ خداوند گردن‌بندی بر گردنش اندازد که روز قیامت همه را به تعجب وادارد» (ابن‌ابی‌الدینا، ۱۴۱۰ق: ۴۷۸) و باز از آن حضرت است که فرمودند: «أَدَّبُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ: حُبِّ نَبِيِّكُمْ، وَ حُبِّ أَهْلِ بَيْتِهِ، وَ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ * اولادتان را براساس سه خصلت تربیت نمایید: محبت نسبت به پیامبرتان؛ محبت نسبت به اهل بیت او؛ و خواندن قرآن» (متقی هندی، ۱۴۱۹ق: ۴۵۶). والدین و مربیان در این امر باید بسیار جدی باشند و سختی‌های آن را تحمل کنند تا کودکان با قرآن مانوس شوند.

انجام روش‌های زیر - که استنباط محقق از فرمایشات معصومین (ع) و قرآن است - توسط دست‌اندرکاران تربیت کودکان، پیشنهاد می‌شود: روخوانی قرآن، احترام به قرآن و بوسیدن آن و به کودکان گفته شود که او هم قرآن را ببوسد، زیرا هر کس قرآن را ببوسد و به آن احترام بگذارد، خداوند او را دوست دارد. جایگاه محترمانه‌ای برای قرآن در نظر گرفتن، معرفی بعضی آیات که با علوم تجربی به‌اثبات رسیده است، انجام‌دادن دستورات قرآن. گاهی که مسئله‌ای پیش می‌آید بگویند: به قرآن مراجعه کنیم و ببینیم چه راه‌حلی ارائه داده است و سپس انجام دهند. شرکت در

مجالس و هیئات قرآنی، تعریف زندگی ره‌یافتگان از قرآن و گفتن قصه‌ها و سرگذشت‌های قرآنی. اینها موجب شیرینی قرآن در ذائقه کودکان شده و باور آنها به پناهگاه‌بودن قرآن را محکم می‌کند.

و. دعا: خداوند مهربان به بندگانش سفارش فرموده است که دعا کنید. «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ * پروردگارتان گفت: بخوانید مرا تا شما را پاسخ گویم. آنهایی که از پرستش من سرکشی می‌کنند زود است که درعین خواری به جهنم درآیند» (غافر/۶۰). در روش زندگی معصومین(ع) دعا یکی از بخش‌های مهم زندگی ایشان بوده است. کتاب‌هایی مانند صحیفه سجاده و مفاتیح‌الجنان که سرتاسر دعاست، نشانگر این امر است. دعا را در دو بخش می‌توان مدنظر قرار داد. یکی اینکه والدین درباره فرزندانشان دعا کنند. دعای والدین درباره فرزندان بسیار مؤثر است. حضرت امام سجاد درباره فرزندانش می‌فرماید: «وَاجْعَلْهُمْ أَبْرَاراً أَتْقِيَاءَ بُصْرَاءَ سَامِعِينَ مُطِيعِينَ لَكَ، وَ لِأَوْلِيَائِكَ مُحْسِنِينَ مُنَاصِحِينَ، وَ لِجَمِيعِ أَعْدَائِكَ مُعَانِدِينَ وَ مُبْغِضِينَ وَ فرزندانم را نیکوکارانی باتقوا و صاحبان بصیرت و شنوای حق و مطیع خود گردان، و نسبت به اولیای خود عاشق و خیرخواه، و نسبت به دشمنان دشمن و کینه‌توز قرار ده» (صحیفه سجاده، دعای ۲۵).

خداوند از زبان عبادالرحمن می‌فرماید: «وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَ ذُرِّيَّتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَ اجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا * و آنان که می‌گویند: ای پروردگار ما، از همسران و فرزندانمان دل‌های ما را شاد دار، و ما را پیشوای پرهیزگاران گردان (فرقان/۷۴). امام صادق(ع) فرمودند: ثَلَاثُ دَعَوَاتٍ لَا يَحْجِبُنَّ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى: دُعَاءُ الْوَالِدِ لَوْلَدِهِ إِذَا بَرَّهُ وَ دَعْوَتُهُ عَلَيْهِ إِذَا عَقَّهُ... * سه دعا وجود دارد که از نظر خدای متعال پنهان نمی‌ماند. اول دعای والدین درباره فرزندی است که نسبت به آنها خیر باشد. همچنین دعای والدین، زمانی که نسبت به فرزندان نفرین نماید» (حر عاملی، ۱۴۱۶ق: ۱۳۰) و دیگر اینکه کودکان را با دعا کردن آشنا نموده و آنها را مستقیماً با دعا ارتباط دهند؛ یعنی کودکان دعا کنند و یا به دعای دیگران آمین بگویند. خداوند از قول حضرت ابراهیم(ع) می‌فرماید: رَبَّنَا وَ اجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَ أَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَ تَبَّ عَلَيْنَا إِنْكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ * پروردگارا ما را از تسلیم‌شدگان در برابر خودت قرار ده و از فرزندان ما نیز امتی قرار ده که در برابر تو اهل تسلیم باشند و راه و روشی که باید عبادت کنیم را به ما نشان ده و توبه را از ما بپذیر. به‌درستی که تویی که توبه‌پذیر مهربان هستی» (بقره/۲۸).

تسلیم شدن فرزندان در برابر خداوند که درخواست حضرت ابراهیم (ع) است، می‌تواند به شکل‌های متفاوت باشد که یکی از آنها دعا و راز و نیاز با خدا است. امام صادق (ع) فرمودند: «وَكَانَ يَجْمَعُنَا قِيَامُنَا بِالذِّكْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ * پدرم همیشه ما را جمع و امر می‌کردند که تا طلوع خورشید ذکر خدا بگوییم» (حرعاملی، ۱۴۱۶ق: ۱۹۹). کودکان وقتی خودشان به دعا ورود پیدا کنند؛ روح الهی در آنها تقویت می‌شود.

پیشنهادهایی که استنباط محقق از فرمایشات معصومین (ع) و قرآن است؛ به والدین و مربیان این است که دعاهای قرآنی و دعاهایی را که از زبان معصومین (ع) است، نزد کودکان بگویند و از کودک بخواهند که او نیز همین دعاها را بخواند و آنها آمین بگویند. گاهی نزد کودک دعا نموده و از کودک بخواهند تا آمین بگوید. بعد از هر نماز پیش چشم کودکان دعا کنند. نزد کودکان در مشکلات به خدا پناه ببرند و از خدا بخواهند که مشکل را حل کند و به کودک بگویند که تو نیز از خدا بخواه تا مشکل حل شود؛ زیرا خدا کودکان را دوست دارد و دعایشان را اجابت می‌کند. والدین نزد کودک با هم صحبت کنند و دعاهای مستجاب‌نشده را این‌گونه مطرح کنند که خدای مهربان بعضی دعاها را زود و بعضی را دیر اجابت می‌کند. بعضی خواسته‌های ما ممکن است به ضرر ما باشد. به همین خاطر خدا آنها را اجابت نمی‌کند. اما مزد دعا کردن را در آخرت می‌دهد. این باعث می‌شود تا کودک از دعاهای اجابت‌نشده مأیوس نشود. دعا کردن کودک، موجب می‌شود تا کودک با خدا بیشتر انس بگیرد.

ز. دعوت عملی: یکی از شیوه‌های تربیت استفاده از عمل به جای زبان است. در این حالت در واقع به نوعی الگوسازی اتفاق می‌افتد. والدین و مربیان وقتی ابتدا خودشان کاری را انجام می‌دهند؛ کودک آن را می‌بیند، یاد می‌گیرد و انجامش بر کودک آسان می‌آید. خداوند می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ * ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چرا سخنانی می‌گویید که به کارشان نمی‌بندید؟» (صف/۲). حضرت علی (ع) فرمودند: «دعوت‌کننده بی عمل مانند تیرانداز بدون کمان است.» (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۳۷). حضرت امام صادق (ع) فرمودند: «مردم را به غیر زبان‌تان به دین دعوت کنید تا سعی، کوشش، درستی، پرهیزگاری و خویشتن‌داری را در شما مشاهده کنند.» (مجلسی، ۱۳۶۳: ۳۰۹). وقتی کودکان رفتاری را در بزرگسالان مشاهده کنند، به همان شکل یاد می‌گیرند و انجام می‌دهند؛ اما وقتی ببینند که گوینده عمل نمی‌کند یا برعکس عمل می‌کند؛ میل به عمل در آنها ایجاد نمی‌شود. رسول اکرم (ص)

فرموده است: «خَمْسٌ لَا أُدْعُهُنَّ حَتَّى أَلْمَمَاتٍ... وَالتَّسْلِيمِ عَلَى الصَّبِيَانِ لِتَكُونَ سُنَّةٌ مِنْ بَعْدِي * پنج چیز است که تا زنده‌ام رهایشان نمی‌کنم... و یکی دیگر سلام کردن به کودکان است تا بعد از من سنت شود.» (ابن بابویه، ۱۴۰۳: ۲۱۷)؛ یعنی خود او الگویی می‌شود و با عمل خود سلام‌دادن را آموزش می‌دهد.

چند روش در رابطه با دعوت عملی که استنباط محقق از فرمایشات معصومین (ع) و قرآن است؛ این گونه پیشنهاد می‌شود: پدر باید جلو چشم کودک در شستن ظروف به مادر کمک کند؛ در انداختن و جمع کردن سفره کمک کند؛ اگر می‌خواهد فرزندش نماز اول وقت بخواند، باید در برابر چشمان کودک خودش هر کاری را رها نموده و نماز اول وقت را بخواند و بعد با صدای بلند بگوید: «خدایا ممنونم که توفیق دادی نماز اول وقت بخوانم». والدین باید لباس‌هایشان را منظم سر جای خود بگذارند. در تمام امور نظافت را رعایت کنند. مطالعه کردن، صدقه‌دادن و عبادت کردن را در برابر نگاه کودک انجام دهند. بعد کودک را تشویق و ترغیب کنند که او نیز این کارها را انجام دهد.

بحث و نتیجه‌گیری

در بررسی نگاه اسلام به تربیت اخلاقی کودک در هفت سال دوم؛ به جستجو در قرآن و سیره و روایات معصومین (ع) پرداخته شد. آیات و احادیث به‌دست‌آمده حاکی از این است در قرآن و روایات از روش‌های مختلف و متنوع تربیتی استفاده شده است. معصومین (ع) به دوره کودکی اهمیت زیادی داده و تربیت در این دوره را ماندگار دانسته و تربیت را از این دوره و با توجه به شرایط درونی و بیرونی کودک و با هدف تعالی و الهی کردن او شروع نموده‌اند.

از بررسی‌های به‌عمل‌آمده این نتیجه حاصل شد که والدین و تمام دست‌اندرکاران تربیت باید برای دوران کودکی، اهمیت فوق‌العاده‌ای قائل شده و تربیت را از این دوره شروع نمایند و مخصوصاً در هفت سال دوم به نهادینه کردن آن در وجود کودک پردازند. برای رشد و تعالی کودک باید از روش‌های اسلامی استفاده نموده و نحوه کاربرد این روش‌ها را از ائمه اطهار (ع) و قرآن فراگیرند. معصومین (ع) و شخصیت‌های مثبت قرآنی را برای کودکان الگو نمایند. روش‌های مذکور را باید متناسب با سن، روحیات و شرایط کودک اجرا نمایند. تربیت در تمام ابعاد اخلاقی،

رفتاری، فردی، اجتماعی و رشد عقلی و فکری کودک بوده و همه اینها همیشه باید در جهت خداگونه کردن کودک باشد تا تربیت ابتر نماند.

در همین راستا به دست‌اندرکاران تربیتی کودک پیشنهاد می‌شود که انسان و هدف تربیت را از دیدگاه اسلام نگریسته و به روش‌های تربیت اسلامی توجه لازم نموده و آنچنان که در قرآن و زندگی ائمه اطهار(ع) بوده است؛ به کار ببرند. همچنین شیوه مذکور را با شیوه‌های مورد نظر متخصصان مسلمان و غیرمسلمان و شیوه آموزشی حاکم بر نظام آموزشی کشور مقایسه کرده و نتایج حاصله را ارائه نمایند. سایر روش‌های تربیتی موجود در قرآن و زندگی معصومین(ع) را جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل نموده و از دستاوردهای علم روان‌شناسی نیز کمک بگیرند و نتایج جدیدتری به دست آورده و آنها را در کنار هم قرار داده و در تربیت کودک به کار ببرند. برای آشنایی کودکان با زندگی ائمه اطهار(ع) و الگومودن آنها و نیز تربیت اسلامی از انواع رسانه‌ها و ابزارهایی مانند تلویزیون، ویدئوپرژکتور، فضای مجازی، فیلم، داستان، انیمیشن، بازی رسانه‌ای، نقاشی، اجرای نمایشنامه، انواع مسابقات، اردوهای زیارتی و تفریحی، بهره ببرند. با صداوسیما، مدارس و مخصوصاً والدین، هماهنگی و همکاری تنگاتنگ داشته و به عموم مردم نیز آموزش بدهند.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای (۱۳۷۹)، قم: دفتر چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
- نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی (۱۳۸۰)، قم: امام المنتظر.
- صحیفه سجاده، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای (۱۳۸۳)، قم: نگاران قلم.
- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۸۳)، فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: دانشگاه پیام‌نور.
- ابن‌ابی‌الدنیا، عبدالله‌بن محمد (۱۴۱۰ق)، کتاب العیال، ج ۱، ریاض: دار ابن قیم.
- ابن‌بابویه، محمدبن‌علی (۱۴۰۳ق)، الخصال، ج ۱، تحقیق علی‌اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین.
- ابن‌سعد، محمدبن‌سعد (۱۴۱۰ق)، طبقات الکبری، تحقیق محمد عبدالقادر، عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه، منشورات محمدعلی بیضون.
- ابن‌شعبه حرانی، ابو محمد حسن (۱۳۷۷)، تحف العقول، ترجمه بهراد جعفری، تهران: صدوق.
- باقری، خسرو (۱۳۸۵)، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ج ۱، تهران: مدرسه.
- بهشتی، محمد (۱۳۸۱)، تربیت، اخلاق و تربیت اخلاقی، ماهنامه معارف، ش ۱۰، ۱۳۸۱: ۱۸ - ۲۰.

- حر عاملی، محمدبن حسن (۱۴۱۶ق)، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۲۱، محقق حسینی جلالی، محمدرضا، قم: مؤسسه آل‌البت للاحیاء التراث.
- حسنی، محمد و همکاران (۱۳۹۴)، رویکردهای نوین در تربیت اخلاقی، ج ۱، تهران: مدرسه.
- خوانساری، جمال‌الدین محمد، (۱۳۶۰)، شرح غررالحکم و دررالکلم، ج ۳ و ۵، تهران: دانشگاه تهران.
- دلاور، علی (۱۳۸۵)، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران: رشد.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳)، لغتنامه، تهران: روزبه.
- عمید، حسن (۱۳۷۵)، فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیرکبیر.
- کلینی رازی، محمدبن یعقوب (۱۳۷۵)، اصول کافی، ج ۱ و ۶، ترجمه محمدباقر کمره‌ای، قم: اسوه.
- گال، مردیت و دیگران (۱۳۸۲)، روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی، ج ۱، ترجمه نصر، احمدرضا و دیگران، تهران: سمت.
- متقی هندی، علی‌بن حسام‌الدین، (۱۴۱۹ق)، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، ج ۱، محقق دمیاطی، محمود عمر، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۳)، بحارالانوار، ج ۶۱ و ۶۷ و ۷۱، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، تهران: کتابخانه مسجد حضرت ولی عصر.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحارالانوار، ج ۱۰۴، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۷۷)، میزان الحکمه، ج ۱، ترجمه شیخی، حمیدرضا، قم: دارالحدیث.
- معین، محمد (۱۳۸۶)، فرهنگ معین، تهران: زرین.
- موحدی پارسا، فاطمه و همکاران (۱۳۹۸)، تربیت اخلاقی کودکان در دوره سیادت از منظر اندیشمندان، دوفصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی، ش ۲۸، ۱۳۹۸: ۷ - ۲۸.
- نوری طبرسی، حسین (۱۳۸۲ق)، مستدرک الوسائل فی مستنبط المسائل، ج ۱، قم: المکتبه الاسلامیه.

